

*Кыдыралиева С.Ч.*БАЛДАРДЫН УКУКТАРЫН ЭЛ АРАЛЫК УКУКТУК КОРГОО
ИНСТИТУТУНУН ЭВОЛЮЦИЯСЫ*Кыдыралиева С.Ч.*ЭВОЛЮЦИЯ ИНСТИТУТА МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ
ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЁНКА*S. Kydyralieva*EVOLUTION OF THE INSTITUTION OF INTERNATIONAL
LEGAL PROTECTION CHILD'S RIGHTS

УДК: 342.5:341.43:347.24

Бул илимий макалада автор баланын укугун эл аралык коргоонун жана ушул мекеменин эволюциясын карайт деп эсептейт. Баланын укуктары адам укуктарын эл аралык коргоонун ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ошондуктан ага тиешелүү бардык жоболор колдонулат. Адам укуктарын эл аралык коргоонун алкагында баланын укугун коргоого байланыштуу маселелерди өз алдынча бөлүштүрүү объективдүү мүнөздөгү себептер менен шартталган: бир катар тарыхый шарттардын натыйжасында, балдардын социалдык абалы чоңдорго караганда төмөн жана баланын укугун эл аралык коргоо аларды чоңдор менен бирдей укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталган. Ден-соолугунун жана психикалык жактан жетилбегендиктен, атайын коргоону баланы талап кылат, баланын атайын укуктарды жана кошумча коргоонун аткарлыгы керек.

Негизги сөздөр: өнүгүү тарыхы, эл аралык укук, укуктук механизм, балдар, балдардын укугун, коргоо, бирдей мүмкүнчүлүктөр, шарттар, принциптер.

В данной научной статье автор рассматривает вопросы международной защиты прав ребёнка и эволюцию этого института. Права ребенка являются составной частью международной защиты прав человека, поэтому к ней применимы практически все её положения. Выделение вопросов, относящихся к правам ребёнка, в самостоятельный предмет в рамках международной защиты прав человека вызвано причинами объективного характера: в результате целого ряда исторических условий, социальный статус детей ниже, чем взрослых, и международная защита прав ребёнка направлена на обеспечение им равных прав и возможностей с взрослыми. Особая защита требуется ребенку в силу физической и умственной незрелости ребёнку необходимо представление особых прав и дополнительной защиты.

Ключевые слова: история развития, международное право, правовой механизм, дети, права ребенка, защита, равные возможности, условия, принципы.

In this scientific article, the author examines the issues of international protection of the rights of the child and the evolution of this institution. Child rights are an integral part of international human rights protection, so almost all of its provisions are applicable to it. The separation of issues related to the rights of the child into an independent subject within the framework of international protection of human rights is due to objective reasons: as a result of a number of historical conditions, the social status of children is lower than that of adults, and international protection of the rights of the child is aimed at ensuring that they have equal rights and opportunities with adults. A child needs special protection due to physical and mental immaturity; a child needs special rights and complementary protection.

Key words: history of development, international law, legal mechanism, children, child rights, protection, equal opportunities, conditions, principles.

Адам укуктары илимдер системасында негизги орунду ээлейт. Алар ар түрдүү, анткени алар адамдын көп кырдуу табиятын чагылдырып, биологиялык, социалдык жана руханий принциптерди, ошондой эле анын жашоо шарттарынын өзгөрүшүн айкалыштырат. Бул философиялык жана илимий билимдердин өзгөчө, көз карандысыз чөйрөсүндө адам укуктарын баса белгилөө зарылчылыгын жаратат.

Адам укуктарын эл аралык коргоо деп мамлекеттердин көмөктөшүү, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин жалпы урматтоо жана сактоо боюнча кызматташтыгы түшүнүлөт. Жеке адам улуттук мыйзамдарда каралган укуктардан гана пайдаланат. Адам укуктарын эл аралык коргоонун максаты-мамлекетти эл аралык укукка мүнөздүү болгон ыкмалар менен каражаттарды мындай коргоого шыктандыруу.

Баланын укуктары боюнча эл аралык коргоо адам укуктарын эл аралык коргоонун курамдык бөлүгү болуп саналат, ошондуктан анын дээрлик бардык жоболору колдонулат. Мында баланын укуктарына тиешелүү маселелерди эл аралык коргоонун алкагында өз алдынча предметке бөлүү биринчи кезекте объективдүү мүнөздөгү себептер менен шартталган: биринчиден, бир катар тарыхый шарттардын натыйжасында балдардын социалдык статусу чоңдорго караганда төмөн жана баланын укуктарын эл аралык коргоо чоң кишилер менен аларга бирдей укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталган; экинчиден, дене бой жана акыл-эс жактан жети эле электигине байланыштуу балага өзгөчө укуктарды жана кошумча коргоону көрсөтүү зарыл.

Адам укуктарына байланыштуу заманбап идеялар акырындап XVIII кылымдан бери өнүгө баштады. Америкалык революциядан кийин 1776-жылдын 12-июнунда укук тууралуу Билл кабыл алынган [1]. Адам укуктарынын азыркы концепциясын калыптандырууга зор таасир көрсөткөн дагы бир маанилүү документ болуп, кийинчерээк салттуу болуп калган жарандык жана саясий укуктар бекемделген 1789-жыл-

дын 26-августундагы Улуттук чогулушу тарабынан кабыл алынган, адамдын жана жарандын укуктарынын француз Декларациясы саналат [2]. Ал адамдар төрөлө турган жана укуктары эркин жана бирдей болуп калды деп жарыялаган.

Адам укуктарынын экинчи мууну XX кылымдын орто ченинде түзүлгөн. Ал Конституцияга жана эл аралык макулдашууларга адамдын экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын жана эркиндиктерин (минималдуу киреше алуу укугу, саламаттыкты сактоо, жалдоо боюнча жумушка, билим алууга, бош убакытка) кеңири киргизүү менен мүнөздөлөт.

Адам укуктарынын үчүнчү мууну XX кылымдын экинчи жарымында пайда болгон жана бир гана илимий-техникалык төңкөрүш эмес, ошондой эле азыркы глобалдык көйгөйлөрдүн курчушу менен шартталган. Бул укуктар ар кандай социалдык топторго – элдерге, этностук топторго, кичинелерге, аялдарга, балдарга ж.б. таандык адамдардын кызыкчылыктарын камтыйт.

Баланын укуктарын коргоо – адамдын жана коомдук ишмердиктин өзгөчө чөйрөсүнө бөлүү процесси «адам укугу» деген түшүнүк киргизилгенден кийин бир нече кылымдан кийин башталган. Өзгөчө социалдык топтун, башкача айтканда балдардын укуктарын конкреттештирүү жана ушул коомдун эң эле аялуу мүчөлөрүн коргоонун таасирдүү механизмин түзүүгө умтулуу окумуштууларды жана коомдук ишмерлерди баланын укуктарын өзүнчө категорияга бөлүп берүү зарылдыгы жөнүндө ойлонууга болгон. Бирок бул идея чоң кыйынчылык менен коштолду.

1924-жылдан тартып балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын эл аралык-укуктук коргоо эволюциясы бир катар баскычтардан өттү.

Баланын укуктарын эл аралык коомдук укук изилдөө тийиш болгон бирден-бир шарты Биринчи дүйнөлүк согуш болуп калды. Азыркы дүйнөдө балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын эл аралык-укуктук коргоонун өнүгүшүн 1924-жылдагы баланын укуктарынын Декларациясын кабыл алган учурдан тартып башталат.

Балдарды куткаруу Британиянын бирикмеси жана анын швед аналогу «Рада Барен» аялдар лигасы менен биргеликте 1923-жылы иштеп чыгат жана Улуттар Лигасы Ассамблеяда балдардын укуктарынын биринчи Декларациясын, аны карап чыгууга сунуш кылат, ал жерде биринчи жолу балдардын эл аралык-укуктук жактан коргоо максаттары белгиленген [3].

Бул документ баланын жашоо-турмушун камсыз кылуу мүмкүн болгон 5 пункттарды, же негизги шарттар көрсөтүлгөн негиздери камтыйт. Аларга төмөнкүлөр киргизилген: баланын өмүрү жана нормалдуу шарттары, билим берүү жана балдарды ар кандай кырсыктардан коргоо, анын ичинде Азыктандыруу

жана кейтеринг, сатуудан, кулчулукка сатуудан биринчи кезекте.

Ошол эле учурда өз алдынчалуулуктун белгилүү бир даражасы каралган: «баллага каражаттардын болушуна каражат табуу мүмкүнчүлүгү берилүүгө тийиш жана ал эксплуатациялоонун бардык түрлөрүнөн корголууга тийиш» (4-принцип).

Бул жерде белгилей кетчү нерсе, укук «түшүнүгү көбүнчө жок. Декларацияда чоңдордун милдети тууралуу айтылган, бирок балдар үчүн кээ бир шарттарды түзүү боюнча өкмөттөрдүн милдеттенмелер тууралуу эч нерсе айтылган эмес. Декларация балдардын бардык укуктарын, ошол мезгилдеги балдардын мыйзам менен корголуучу негизги укуктарын өзүнө камтыган болсо да камтый элек.

Бул Декларациянын маанилүүлүгү, ал биринчи жолу баланын укугу үчүн күрөшүүдөгү отчеттун түйүнү болуп, балдарды атайын коргоонун жана камкордуктун зарылчылыгын көрсөтүү жана баланы эл аралык-укуктук коргоонун объекти болуп жасаган.

Кийин аталган Декларация Женева деген атышты алган, анткени 1924-жылы Улуттар Лигасынын 5-Ассамблеясында Женевада кол коюлган [4]. Ушул мезгилде балдардын укуктарына тиешеси бар мамлекеттердин эл аралык кызматташтыгы үч багыт боюнча жүргүзүлдү: кулчулук менен күрөшүү; аялдар менен балдарды сатуу маселелери; балдардын жана өспүрүмдөрдүн эмгегин эл аралык жөнгө салуу.

Бирок мамлекеттер аралык кызматташууну балдардын укуктук абалынын айрым тараптары гана козгогон. Балдар укуктарынын минималдуу тизмесин жана бул укуктарды камсыз кылуу боюнча ченемдерди камтыган кандайдыр бир универсалдуу эл аралык документти иштеп чыгуу жөнүндө маселе мамлекеттер коюлган эмес.

Буга балдар укуктарынын Женева Декларациясы да кирбейт. Бирок, ал түздөн-түз мамлекетке милдет артып койгон эмес, бирок ага дүйнөдөгү бардык өлкөлөрдүн эркектери менен аялдары балдардын жыргалчылыгына кам көрүүгө милдеттүүлүгүн жарыялаган. Ушул убакыт үчүн баланын укуктарынын Женева дамы тарыхый факт катары чоң мааниге ээ, бирок балдардын укуктарын коргоо идеясынын андан ары өнүгүүсүнө таасирин тийгизген эки учурду белгилөө керек.

Биринчиден, дал ушул аялдын укуктарынын Декларациясында биринчи жолу «алардын денелик жана акыл-эс жактан жетиле электигинен улам» балдарга өзгөчө кам көрүү зарылчылыгы жөнүндө принципалдуу маанилүү идея белгиленген. Бул проект келечекте көптөгөн эл аралык документтерде кайталанат. Бирок адам укуктарынын Жалпы Декларациясынын 25-беренесинин 2-бөлүгү «ымыркай кез үчүн өзгөчө кам көрүүгө жана жардамга укуктуу» деп жазылган.

Ал эми 1959-жылдагы баланын укуктарынын Декларациясында [1] Женева Декларациясынын абалын дээрлик толугу менен кайталаган кыйла толук баяндама келтирилген. Ал мындай деп айтылат: «баланын денелик жактан жетиле электигине байланыштуу, атайын коргоого жана камкордукка муктаж».

Экинчиден, башында 20-жылдары Германияда, биринчи адамзат тарыхындагы биринчи атайын балдар мыйзам кабыл алынган, бир нече жыл бою ишаракет кылган. Фашизм бийликке келиши менен, бул мыйзам жокко чыгарылган эмес, бирок иш жүзүндө колдонулган эмес [5]. Бул боюнча баланы коргоо боюнча реалдуу чаралардын тизмеси аяктайт.

Бул мезгилдин өзгөчөлүгү балдардын укуктары боюнча эларалык кызматташууда аныктоочу, адам укуктары боюнча дагы, жалпысынан мамлекет ичиндеги укук болуп саналгандыгында турат. Ошентип, мамлекеттердин баланын укуктары маселелери боюнча кызматташууга карата фрагменттүү кайрылуусу, ченемдерди ишке ашыруунун бирдиктүү принциптеринин жана механизмдеринин жоктугу баланын укуктарын эл аралык коргоо ошол мезгилде эл аралык-укуктук ченемдердин системасы катары жок экендиги жөнүндө жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет. XX кылымдын 1-жарымында башка, кандайдыр бир деңгээлде, мамлекетке жасалган эмес.

Баланын укуктарын эл аралык коргоо институту, жашоо-турмуштун бардык чөйрөлөрүндө балдардын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо боюнча мамлекеттердин кызматташтыгын жөнгө салуучу эл аралык-укуктук ченемдердин жыйындысы катары экинчи согуштан кийин түзүлгөн.

Курамдык катары баланын укуктарын коргоонун заманбап эл аралык тутуму адам укуктарын эл аралык коргоонун бир бөлүгү Бириккен Улуттар Уюмунун алкагында түзүлгөн, анын негизги принциптеринин бири болуп эч кандай кодулоосуз адам укуктарын жана эркиндиктерин урматтоо жарыялоо болуп калды.

Адам укуктары жаатындагы эл аралык кызматташтыктын биринчи этабы 1945-жылдан тартып 1980-жылдардын башына чейин уланган жана адам укуктары боюнча эл аралык стандарттардын топтолушу менен мүнөздөлдү. Мисалы, Сан-Францискодо (1945-жыл) БУУнун Уставынын текстин иштеп чыгуунун жүрүшүндө даярдоо комитетинин баяндамасында эл аралык коом адам укуктарын урматтоого жана урматтоого дем берүү максатында кызматташуу зарыл экендиги белгиленген. Уставга ылайык Уюмдун максаттарынын бири «расанын, жынысына, тилинин жана дининин айырмачылыгына карабастан адам укуктарын жана бардык негизги эркиндиктерин сыйлоону өнүктүрүү жана колдоо көрсөтүү болуп саналат».

Адам укуктарын сыйлоо принцибин өнүктүрүүдө буу иштеп чыккан адам укуктары жөнүндөгү биринчи эл аралык акт 1948-жылы БУУ тарабынан кабыл алынган Адам укуктарынын Жалпы Декларациясы болуп калды [6]. Бул Декларация адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин жалпыга урматтоо зарылчылыгын гана жарыя кылбастан, инсандын анын өмүрүн, саламаттыгын, кадыр-баркын, эркиндигин, коопсуздугун, ошондой эле мамлекеттин жана коомдун билим алууга жана милдеттерине болгон укуктары сыяктуу укуктардын жана эркиндиктердин айкын тизмесин түзүп берди.

Адам укуктарынын Жалпы Декларациясы балдарды коргоо жөнүндө атайын жоболордун адам укуктары үчүн каралган эмес, эне жана бала атайын жардам жана колдоо алууга укуктуу, ал эми никеде гана жана андан тышкары төрөлгөн балдар бирдей социалдык коргоону алышат адам укуктарынын Жалпы Декларациясынын кенеси зор болгондуктан, ал адамдардын ар кандай категорияларына, анын ичинде балдарга да жайылтылышы мүмкүн. Ошондой эле, 1924-жылдагы аялдар Декларациясында балдар коргоо объектиси катары гана каралган, 1948-жылдагы адам укуктарынын жалпы Декларациясын кабыл алгандан кийин баланы укуктардын субъектиси катары таануу тенденциясы байкалганын белгилей кетүү керек.

Ошентип, балдар укуктарын коргоо боюнча чараларды иштеп чыгуу зарылчылыгы өзгөчө институтка балдардын укуктарын эл аралык коргоонун бөлүп берилишин талап кылды.

«Комитет баштапкы баяндамалардын формасына жана мазмунуна карата жалпы принциптерди иштеп чыкты», ошондой эле мезгилдүү баяндамалардын формасына жана мазмунуна карата жалпы принциптерди иштеп чыкты. Алар Комитетке тиешелүү өлкөдө Конвенциянын колдонулушун толук түшүнүүнү камсыздоо үчүн жетиштүү маалыматты камтуусу керек. Берененин 4-пунктун жетекчиликке алуу менен Конвенциянын негизинде Комитет катышуучу мамлекеттерден Конвенцияны жүзөгө ашырууга тиешелүү кошумча маалыматты сурай алат.

Конвенцияны жүзөгө ашыруу жөнүндө мезгилдүү баяндамаларда катышуучу мамлекет тарабынан кабыл алынган чараларды кошо алганда, камтуу мезгили үчүн маалыматтар, анын ичинде баланын укугу жаатында эки тараптуу жана көп тараптуу макулдашууларды түзүү жана аларга кошулуу, ошондой эле мыйзамда жана улуттук, региондук жана жергиликтүү деңгээлдеги практикада өзгөрүүлөр камтылууга тийиш.

Демек, Конвенциянын толук ченемде сакталышын камсыздоо боюнча бардык ички мыйзамдарды жана тийиштүү администрациялык нускамаларды

баарын кайра карап чыгууну мамлекет милдеттенмеси катары көрсөтөт.

Баяндаманы талкуулоодо Комитет сандык көрсөткүчтөрдү гана эмес, ошондой эле бул өлкө тарабынан баланын укуктарын камсыз кылуу үчүн берилген күч-аракеттерди, ошондой эле баланын укуктарынын айрым аспектилериндеги кыйынчылыктарды жеңүү үчүн зарыл болгон чараларды талкуулайт жана талдайт.

Бардык компетенттүү уюмдар Комитеттин талкууларына катышууга, өз көз караштарын билдирүүгө жана консультация алууга чакырылышы мүмкүн. Бул органдар эл аралык эмгек уюмун, Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюмун, ЮНЕСКОнун, БУУнун Качкындар иштери боюнча Жогорку Комиссарынын башкармалыгын, ошондой эле өкмөттүк эмес уюмдардын кеңири чөйрөсүн камтыйт.

Андан ары Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын балдардын абалы боюнча атайын сессиялары баланын укуктары жөнүндө конвенциянын жоболорун жана балдардын укугун коргоонун башка эл аралык укуктук жоболорун ишке ашыруу үчүн маанилүү фактор болуп эсептелет.

Балдардын жашоосун, корголушун жана өнүгүшүн камсыз кылуу жөнүндө Бүткүл дүйнөлүк Декларация жана балдардын кызыкчылыгы үчүн жогорку деңгээлде Дүйнөлүк жолугушуунун иш-аракеттер планы XX кылымдын 90-жылдарынын ушундай бекем деңгээлде ишке ашырылган жана контролдонуп келген эл аралык милдеттенмелерине кирет.

Адабияттар:

1. Гусева А. Д., Яскевич Я.С. Права человека // Учебное пособие. - Минск, 2002.
2. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Монография // Институт государства и права РАН. Москва, 1995
3. Тункин И. Теория Международного права. Учеб. // Международные отношения. - Москва, 1970.
4. Ковалев А.А. Международная защита прав человека: Учебное пособие. - М.: Статут, 2013.
5. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учеб. / Под ред. Р.М. Валеева. - М.: Статут, 2011.
6. Капицын В.М. История, теория и защита прав человека. Учебник. - М. 2003.
7. Буранбаева С.Р. Специальные меры международно-правовой защиты прав детей. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. №. 12. С. 25-28.